

Hushåll, stad och rätt. En vänbok till Dag Lindström – *Introduktion*

Viktor Englund, Annika Sandén & Göran Tageson

Med denna bok vill vi uppmärksamma och fira professor Dag Lindström inför hans 65-årsdag. Det är en vänbok i ordets rätta bemärkelse eftersom det är hans vänner som tagit initiativ och fyllt den med artiklar. Vi hoppas och tror att den genom sin bredd speglar de forskningsfrågor och fält som karaktäriserat Dags långa och gedigna historikergärning.

Dag disputerade år 1991 vid Uppsala universitet på avhandlingen *Skrå, stad och Stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350–1622*. Avhandlingen behandlar relationerna mellan hantverksskrån, de styrande i staden och rikets centrala styre vid tiden för framväxten av centrala statsmakter.

Efter avhandlingen har Dag fortsatt behandla städer och urban historia under tidigmodern tid, med utgångspunkt från social- och kulturhistoriska problemområden. Men han har också vidgat sina perspektiv med frågor kring sociala normer, handlingsmönster, civilisering, våld, brottslighet och rättsskipning, samt relationen mellan lokalsamhälle och centralmakt. Dag Lindström gav sig tidigt i kast med det kulturhistoriska begreppet ära. Inte minst genom artikeln "Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättsskipning i Norden under 1500-talet", i *Historisk Tidskrift* år 1994, kom begreppet att förankras i svensk historieskrivning och debatt. Under 1990- och 2000-talet kom begreppet ära och dess kulturella och politiska betydelse för normer, våld och civilisering under för- och tidigmodern tid i Sverige och i Norden att bli högaktuellt.

Sedan mer än 20 år har Dag arbetat tillsammans med arkeologer. Redan 2004 skrev han boken *Fortid i Sverige – en introduktion*, en nätt liten volym med målgrupp historiestudenter. Den kom under en tid då motsvarande översiktsverk inom arkeologi saknades. Några år senare medverkade Dag i antologin *Nya stads- arkeologiska horisonter* med en översikt över historieämnet under de senaste decennierna och hur detta skulle kunna integreras med ämnet arkeologi. På senare år har

Dag arbetat inom forskningsprojektet *Hus och hushåll i svenska städer 1600–1800*, i vilket en specifik metodik med utpräglat tvärvetenskapliga ambitioner utvecklades. Detta har vidare fördjupats i det pågående projektet *FLASP – Hus och social praktik 1600–1850*. Flera av artiklarna i festskriften anknyter till dessa projekt.

Dag har också utgjort en del av det stora forskningsprojektet *Gender and Work* där han bland annat studerat frågor kopplade till arbetsorganisationer, skråväsende och hushåll. Som ett resultat av denna forskning har han bland annat varit huvudförfattare för artikeln ”Working together”. I artikeln ”Privilegierade eller kringaskurna? Hantverkaränkor i Linköping och Norrköping 1750–1800” utvecklas ett tema kring änkers villkor och handlingsutrymme.

Dag har sedan disputationen 1991 varit verksam vid flera olika lärosäten, bland annat Linköpings universitet under åren 1995–2010. Sedan 2010 är Dag åter verksam vid Uppsala universitet och befordrades 2013 till professor i historia.Handledning av doktorander är en viktig del i Dags akademiska gärning. Flera vittnar om en lyckad kombination av kompetens, genuint engagemang och stöd som hjälpt till att föra avhandlingsarbetet i mål.

Foto: Göran Tagesson

Denna vänbok samlar sexton artiklar från lika många kolleger, från såväl Uppsala universitet som danska, engelska, finska och andra svenska universitet. Artiklarna har vi placerat under de tre temana *Hus och hushåll*, *Stad* och *Rätt*. Den valda tematiken representerar den verksamhet inom för- och tidigmoderna tid som Dag har verkat inom, vars ämnen sträcker sig från rätts-, social- och institutionshistoria, till urbanisering och urbanism, hus och hushåll.

Den första delen i denna bok kallar vi *Hus och hushåll*. Den knyter an till den forskning Dag bedrivit kring hem och hushåll och olika sociala och kulturella praktiker. Den första artikeln är Maria Ågrens ”Boendets mönster och meningar. En urban yrkesgrupps boendeförhållanden under 1700-talets senare hälft”. Genom att studera en mängd olika källkategorier som husförhörlängder, personella berättelser och rättsmaterial ger Ågren en mängd nya insikter. Studieobjektet i undersökningen utgör tulltjänstemäns boendemönster i Västerås och Askersund. Ågren visar att tullarna bodde nära inpå varandra och att detta fyllde såväl sociala som yrkesmässiga behov, särskilt med tanke på att dessa var en illa sedd yrkesgrupp, som behövde ta stöd av varandra. Det kunde handla om att bo nära tullstationerna, att låna verktyg av varandra, att hjälpa till då någon blivit sjuk, att hitta boende och att förmedla information.

Nästa bidrag kommer från Linda Qviström. Med artikeln ”Bofasta – men ändå inte. Om samiska hushåll söder om Dalälven under tidigmodern tid och om mänskliga och rumsliga relationer” visar Qviström att social skiktning och tillhörighet kunde spela roll för var människor kunde bosätta sig i och omkring byn Viken i Nora socken i Västmanland i början av 1800-talet. Vi får här följa en samisk familj i flera generationer, från seminomadiserande till högre grad av bofasthet. Hur såg deras relation ut till platsen, huset och byn, och till de platser och människor som sedan tidigare ingått i deras kontaktnät?

Inom samma tema rör sig även Göran Tagesson's artikel ”Gud låte henne warda för mig och minom efterträdare en rolig och lyckelig boning!” – Domprostens och biskopens nya hus i Linköping på 1720- och 30-talen”. Tagesson konstaterar att byggnadsskicket var under snabb förändring i Linköping under 1700-talet. Två av stadens mer förnåma gårdar, domprostens och biskopens gårdar, fick nya bostadshus, båda med modern planlösning. Byggnadssätt och byggnadsorganisation skiljde sig dock åt på flera sätt. I domprostgården var det domprosten själv som var i hög grad engagerad i processen, medan byggnadsarbetet följde traditionella former. Biskopsgården uppfördes däremot av professionella byggare efter ritning av tidens främste arkitekt, Carl Hårleman, som ritade en innovativ planlösning.

Louise Berglund undersöker i ”Det tysta klosterfolket? Abbedissan Ingegerd och makten i Vadstena kloster” dynamik och maktförhållanden inom Vadstena medeltida kloster. Runt sekelskiftet 1400 hade det framförts allvarlig kritik mot abbedissan som kom att resultera i att hon tvingades avsäga sig sitt ämbete. Undersökningen av denna dramatiska händelse belyser abbedissans makt, möjligheter

och begränsningar, något som i sin tur också bidrar till vår förståelse av de svårigheter och motstånd som kvinnliga auktoriteter kunde stöta på i ett samhälle som präglades starkt av manliga maktstrukturer

Beverly Tjerngren undersöker i sin studie ”Rooms to let: clergy widows operating rooming houses in eighteenth-century Sweden” hur ett antal änkor till kyrkoherdar försörjde sig genom att driva inackorderingsställen i staden Uppsala. Vi får en djupare förståelse för vilka möjligheter och omständigheter som präglade dessa kvinnors vägar till självförsörjning. På så sätt belyser också studien den sociala och ekonomiska situationen som tillvaron som änka under tidigmodern tid innebar. De resultat som Tjerngren lyfter problematiserar tidigare forskning och understryker behovet av fler studier som går på djupet när det gäller ankors möjligheter till försörjning under perioden.

I sin artikel ”House 143 in the southern quarter – tracing households and domestic space in late 18th-century Turku” undersöker *Panu Savolainen* bostadsförhållanden och relationer mellan hus och hushåll i Åbo under perioden 1700-talet och fram till den stora stadsbranden 1827. Genom att jämföra beskrivningar av husen i brandförsäkringshandlingar och hushållen så som de avspeglas i mantalslängder och husförhörlängder framträder en mer komplex bild. Flertalet stadsgårdar i Åbo beboddes av fler än ett hushåll och vi får en bild av en stor rörlighet i boendet, där olika bostadsenheter, lägenheter, kunde variera över tid.

Den andra delen i vänboken kallar vi *Stad*. Den representerar den urban- och urbaniseringsforskning som Dag verkat inom, med särskild inriktning mot sociala förhållanden. Om grannskapets betydelse skriver *Helle Vogt* i sin artikel ”Naboer og offentligt omdømme i dansk 1200-tals købstadslovgivning” med exempel från dansk stadsrätt. Medeltida rättsprinciper var ofta pragmatiska och syftade till att bevara konsensus och undvika oro och problem. Rättsskipningen kring stöld och inbrott var extremt hård i medeltida rätt. Före moderna principer om bevisföring gällde att den anklagade skulle hävda sin oskuld med elva edsmän som skulle svära på dennes karaktär och goda rykte. Frågan är hur detta kom att påverka känslan av samhörighet och grannskap i det lokala samhället.

I artikeln ”Folketro som kulturarv?” visar *Björn Horgby* på hur konstruktionen av ett svenskt för- och tidigindustriellt kulturarv som regel har gått till, och att bondebefolkningen och lantlivet har stått i fokus i denna process. Särskilt betonas här det magiska tänkandet i den agrara kulturen, där det utgjorde förklaringsmodeller och ritualer för att göra tillvaron begriplig och förutsägbar. Kulturen i städerna runt de tidiga industrierna märktes emellertid av en ”avförtrollning”. Horgby argumenterar i sin artikel för att det för- och tidigmoderna utbredda magiska tänkandet på ett fruktbart sätt även kan användas i produktionen av ett urbant kulturarv.

Claes Westlings artikel "Slottet som arbetsplats" vittnar om den betydelse de kungliga slotten hade för hela stadens ekonomi. Med utgångspunkt från Vadstena slott visar Westling den mängd yrkesarbetande personer som bar upp livet inom och vid en anläggning som Vadstena slott, som vid denna tid genomgick intensiva byggnadsarbeten. Författaren argumenterar därtill för hur de kungliga slottens räkenskaper kan användas för att beräkna invånarantal i tidigmoderna svenska städer.

I *Jon Stobarts* artikel "Places, pathways and performances: the urban routines of a clergyman in eighteenth-century England" får vi följa kyrkoherden Woodforde och hans rörelsemönster när han besökte Norwich vid upprepade tillfällen under slutet av 1700-talet. Hans rörelse i staden kan rekonstrueras genom hans noggranna dagböcker. Genom promenader i staden, till sevärdheter, till vänner och till affärer, är han en medskapare av stadens rum, en av många aktörer som är med om att skapa stadens mönster och väva samman stadens olika platser.

Mikael Alm analyserar i "En månad vid hovet. Social interaktion och social ordning i det gustavianska Stockholm" det kungliga hovet som en social arena, en tummelpplats där många olika kategorier människor arbetade och uppehöll sig och där hierarkier gjordes synliga. Hovet var ett tydligt urbant fenomen, en del av statsförvaltning och övriga maktinstitutioner i huvudstaden. Genom att studera rättsfall och tvister finns goda möjligheter att bättre förstå vardagliga rörelsemönster i det urbana rummet.

Artiklarna i den tredje delen speglar ännu ett framträdande forskningsfält inom Dags historikergärning, nämligen *Rätts- och institutionshistoria*. Den första artikeln i denna del utgörs av *Marko Lambers* artikel "Förvisningspraktiker i Arboga och Stockholm under senmedeltiden". Den här artikeln bildar en länk mellan den urbanhistoriska tematiken i de ovan presenterade artiklarna, med det rättshistoriska temat i denna del av boken. Lamberg analyserar här medeltidens urbana rättsprinciper genom förvisning som straffpåföljd. Forskningen visar att förvisning, det vill säga förlust av medlemskap i den lokala gemenskapen, är ett universellt fenomen. Lambers studie baseras på lagstiftning liksom fall ur tänkeböckerna i Stockholm och Arboga. Det framgår att förvisning både kunde fungera som en ersättning för stränga kropps- och dödsstraff, men också tillämpas för en lång rad brott, såsom att vara utan försörjning, sexuell lössläpphet och stöld.

Den rumsliga och tidsmässiga spelplanen i *Christine Ekholts* artikel "Blodsår och blåmärken. Misshandel inför rätta i senmedeltidens Stockholm" är densamma som i Dags avhandling, nämligen 1400-talets Stockholm. Utifrån Stockholm stads tänkeböcker analyseras gällande rättspraxis och den juridiska hanteringen av misshandel. Ekholst demonstrerar hur det fanns ett system för utdömande av böter som baserades på de skador som hade uppkommit. Exempelvis blir det tydligt att sår och blåmärken var något mätbart som kunde räknas om till

fasta bötesbelopp. Studien bidrar också med nya perspektiv på hur vi kan förstå innebörden av de bötesbelopp som anges i tänkeböckerna och hur betalningspraktiken var utformad.

I *Tobias Osvalds* artikel ”Upgången till Policen och dess arbetsrum är uti en trång och mörk gränd; med mörka trånga och branta trappor – upplevelser av Stockholms första polishus kring sekelskiftet 1800” får vi följa med in i Stockholms första polishus. Genom att använda sig av ett mikrogeografiskt och biografiskt perspektiv samt kombinera olika typer av källor lyckas Osvald återskapa de materiella förhållanden som präglade verksamheten i polishuset. Det är tydligt att det fanns en dynamik där verksamheten formade byggnaden och denna i sin tur formade verksamheten. Studien visar också hur polishuset upplevdes av de som vistades där. Därtill bidrar Osvald med kunskap om hur platsen relaterade till miljön precis utanför och vad det kan ha inneburit att träda in dessa speciella lokaler.

I *Viktor Englund*s artikel ”Fångvård genom en fängelsetidning: En fallstudie i fångens fostran för den världsliga tillvaron under tidigt 1900-tal” framträder förra seklets ideala fångvård. Under tidigt 1900-tal skulle fången vara isolerad från såväl andra intagna som omvärlden. Ett undantag från detta var den tunna tidningen *Solglimt* som gavs ut en gång i veckan. I denna artikel visar Englund hur fångelsernas reformeringssträvanden tog sig uttryck i text. I undersökningen kommer Englund fram till nya insikter gällande tidens fångvård som tog en liknande holistisk form som de samtida fostrans- och skötsamhetsprojekt som utmärkte exempelvis folkskolan och folkrörelserna med deras karaktärsdanande ambitioner. Den intagne skulle formas utifrån kristna, nationalistiska och konservativa idéer och hålla sig borta från sådant som exempelvis alkohol, arbetarrörelsen och emigration.

Genom en unik samling brev skrivna av sjömän under slutet av 1600-talet lyckas *Margaret Hunt* i sin studie ”Swedish seafarers’ letters in the prize papers: epistolary strategies of the 1690s” ge oss en mängd nya insikter och förståelser om tidigmodern rumslig och social praktik. Områden som belyses och berikas är kontakterna mellan sjömän och deras familjer, kulturen och praktiken som präglade brevskrivningen och de intrikata sätten som mottagarna i städer lokaliserades. Hunt visar exempelvis att kommunikationen genom brev inte var beroende av att avsändaren själv kunde skriva och hur breven kunde vara kollektiva till karaktären genom att innehålla en stor mängd hälsningar som ofta skulle framföras muntligt.

Genom mångfalden i tematik, tidsmässiga omfång och artiklarnas väsentliga kunskapsproduktion illustrerar de tillsammans Dag som forskare och skribent. Med denna vänbok vill vi uppmärksamma honom och hans gärning, inom såväl de historievetenskapliga fält han varit och är verksam i, som att Dag betyder och har betytt mycket för sina forskarkolleger och doktorander. Han är en god och skarp läsare och hans dörr står alltid öppen för ett samtal, vare sig det handlar om besvärliga materialserier, doktorandtillvarons utmaningar eller lyckosamma källfynd.

Den här boken skulle inte ha varit möjlig utan engagemanget från alla bidragsgivare, från deras första entusiastiska reaktioner till deras snabba leveranser och deras väl underbyggda artiklar.

Ett stort tack går också till Maria Ågren som tackade ja till att ge ut festskriften i serien *Studia Historica Upsaliensia*.

Vi står i tacksamhetsskuld till Esbjörn Larsson som hjälpte oss med att söka tryckningsmedel. Tack Carolina Menker för teknisk hjälp att bedöma bilder, och tack Astrid Wendel-Hansen för goda tips och råd. Tack även till Camilla Eriksson vid Avhandlingsproduktion på Uppsala universitetsbibliotek för råd och hjälp med grafisk bearbetning.

Utgivningen av denna bok har möjliggjorts genom anslag från Vilhelm Ekmans universitetsfond, Berit Wallenbergs Stiftelse och Magnus Bergvalls Stiftelse.

Vi vill också tacka alla som valt att prenumerera på boken och vars namn återfinns i *Tabula gratulatoria*. Slutligen tackar vi också Historiska institutionen vid Uppsala universitet som underlättat vårt arbete.

